

АСАБЛІВАСЦІ ЎЖЫВАННЯ ПРЫМЕТНІКА *ДАЧЧЫНЫ* Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ НАВУКОВАЙ ТЭРМІНАЛОГІІ

У сучаснай беларускай мове ўжываюцца адносны прыметнік *даччыны* і прыналежны прыметнік *даччын*, пры карыстанні якімі носьбіты мовы сустракаюцца з пэўнымі цяжкасцямі.

Прыналежны прыметнік *даччын* мае значэнне 'які належыць дачцэ' і не выкарыстоўваецца ў навуковай тэрміналогіі. У адрозненне ад яго адносны прыметнік *даччыны* ў слоўніках звычайна мае памету 'спецыяльнае' і ўжываецца са значэннем 'які ўтварыўся ў выніку аддзялення ад чаго-небудзь' (ТСБЛМ-2016).

Тым не менш гэтыя прыметнікі часта блытаюць і нават у слоўніках фіксуюць своеасабліва. Так, у ТСБЛМ-1999 абодва прыметнікі – *даччын* і *даччыны* прыведзены ў слоўнікавым артыкуле *дача*: **Дачка́**. 1. Асоба жаночага полу ў адносінах да сваіх бацькоў. 2. Жанчына як носьбіт лепшых рыс свайго народа, грамадства, краіны (высок.). // *прым. даччын*, -а́, -о́ (да 1 знач.) і *даччыны*, -ая, -ае (да 1 знач.). Да таго ж, асобна зафіксаваны прыметнік *даччыны* з адсылкай да слова *дача*: **Даччыны**, -ая, -ае. 1. *гл.* дачка. 2. Які ўтварыўся ў выніку аддзялення ад чаго-небудзь (спец.). *Даччыная фірма*. Гэта памылка выпраўлена ў ТСБЛМ-2016: прыналежны прыметнік *даччын* даецца ў слоўнікавым артыкуле *дача*, адносны прыметнік *даччыны* падаецца ў асобным слоўнікавым артыкуле са значэннем 'спец. Які ўтварыўся ў выніку аддзялення ад чаго-небудзь. *Даччыная фірма*'.

У СБМ зафіксаваны абодва прыметнікі: *даччын* і *даччыны*. У ГСПЗЛП падаецца толькі прыметнік *даччын* (прыметнік *даччыны* ў слоўніку не прадстаўлены). Пры гэтым у назоўным склоне мужчынскага роду і ў множным ліку ў назоўным і вінавальным (калі дапасуецца да неадусаўлёных назоўнікаў) склонах ён, як і павінен, мае кароткую форму, аднак у вінавальным склоне мужчынскага роду, назоўным і вінавальным склонах жаночага і ніякага роду – поўную форму (што характэрна для прыметніка *даччыны*): *даччын* (-ая, -ае), *Р даччынага* (-ай/ае, -ага), *Д даччынаму* (-ай, -аму), *В даччынага/ы* (-ую, -ае), *Т даччыным* (-ай/аю, -ым), *М даччыным* (-ай, -ым); *мн. Н даччыны*, *РМ даччыных*, *Д даччыным*, *В даччыных/ы*, *Т даччынымі*.

Дадзеныя цяжасці звязаны з семантыкай прыметнікаў і аднясеннем іх да разраду прыналежных або адносных. Калі прыметнік

даччын ужываецца са значэннем ‘які належыць дачцэ’, ён адносіцца да прыналежных і павінен скланяцца па змешаным тыпе. Адносныя ж прыметнікі ва ўсіх склонах маюць поўную форму.

Заўважым, што праблемай з’яўляецца і правільная пастаноўка націску ў формах прыметнікаў *даччын* і *даччыны*. Так, калі гэта прыналежны прыметнік, нарматыўнай з’яўляецца форма *даччын*. У мужчынскім родзе націск ва ўскосных склонах прыпадае на суфікс: *даччын*, у ніякім і жаночым родзе – на канчатак: *даччыно́* і *даччына́*, у множным ліку – на суфікс: *даччыны*. У адносным прыметніку *даччыны* (ва ўсіх яго формах) націск заўсёды прыпадае на суфікс.

Такім чынам, адносны прыметнік *даччыны* ‘які ўтварыўся ў выніку аддзялення ад чаго-небудзь’ змяняецца па ад’ектыўным тыпе скланення (як і іншыя адносныя прыметнікі) і мае поўныя формы ва ўсіх склонах, націск пры гэтым заўсёды прыпадае на суфікс: **даччыны** (-ая, -ае), *Р даччынага* (-ай/-ае, -ага), *Д даччынаму* (-ай, -аму), *В даччынага/ы* (-ую, -ае), *Т даччыным* (-ай/-аю, -ым), *М даччыным* (-ай, -ым); *мн. Н даччыныя, РМ даччыных, Д даччыным, В даччыных/ыя, Т даччынымі*.

Прыметнік *даччыны* актыўна выкарыстоўваецца ў складзе тэрміналагічных словазлучэнняў у розных галінах навукі:

- эканомікі: *даччынае прадпрыемства, даччынае гаспадарчае таварыства, даччыная крэдытная арганізацыя, даччыная фірма, даччыны банк і пад.* (гл. multilang.etalonline.by/), напрыклад: *У «Беларусбанку» створана даччыная кансалтынгавая кампанія ТАА «АСБ Кансалт» (belarusbank.by/be/33139/press/bank_news/30653); Да юрыдычных асоб, на маёмасць якіх іх заснавальнікі маюць права ўласнасці або іншае рэчавае права, адносяцца ўнітарныя прадпрыемствы, у тым ліку **даччыныя**, а таксама дзяржаўныя аб’яднанні і ўстановы, якія фінансуюцца ўласнікам (pravo.by/upload/pdf/kodeksibel/gramadzjanskij_kodeks_rb_1998_bel.pdf)*

- біялогіі: *даччыны вірус, даччыная клетка, даччыны арганізм і пад., напрыклад: У выніку ўтвараюцца дзве аднолькавыя малекулы ДНК. Кожная з іх змяшчае адзін ланцуг мацярынскай малекулы і адзін толькі што сінтэзаваны **даччыны** ланцуг (profil.adu.by/mod/page/view.php?id=4325); Рэасартацыя, з’ява пабудовы генома **даччынага** віруса з фрагментаў генома розных бацькоў (slounik.org/virus/); дочерняя клетка – **даччыная** клетка (РБССТ);*

- фізікі: *даччыны элемент, даччынае ядро, даччыны атам і пад., напрыклад: Як правіла, **даччыны** элемент сам з’яўляецца радыеактыўным і дае новыя прадукты распаду (be.convdocs.org/docs/index-2038.html?page=10); Часцей за ўсё*

даччынае ядро, якое ўтварылася пасля b^- -распаду, аказваецца ўзбуджаным і пераходзіць у асноўны энергетычны стан з выпусканнем γ -кванта або нейтрона, што выпускаюцца праз некалькі мінут пасля дзялення ядра і называюцца запазняльнымі (profil.adu.by/mod/book/view.php?id=4163);

- інфарматыкі: **даччынае** акно, **даччыная** плата, **даччыны** працэс і пад., напрыклад: **Даччыная** плата (*daughter card*) – падключаецца да сістэмнай платы. Адрозніваецца ад платы пашырэння тым, што атрымоўвае доступ да памяці і да працэсара непасрэдна, а не праз адносна павольную (медленную) шыну (ТСШ); Вывад усплывальнага меню для актыўнага **даччынага** акна (download.microsoft.com/download/0/0/8/00808A5E-924C-435F-97BA-BF3F285F21B3/bel-blr-StyleGuide.pdf).

Выяўлена таксама выкарыстанне прыметніка **даччыны** ў галіне педагогікі: Назавём такую, актуалізаваную выкладчыкам, студэнцкую дзейнасць «**даччыным** дыскурсам», які ў камунікатыўнай прасторы, акрэсліваючы кантакты выкладчыка і студэнта, – з’ява хоць і не паўсюдная, аднак вельмі распаўсюджаная (abit.barsu.by:8080/bitstream/handle/).

Парушэннем нормы з’яўляюцца формы прыметніка **даччыны** з націскам на канчатку, напрыклад: **Дзеля** **выканання** **Указа** **Прэзідэнта** **Рэспублікі** **Беларусь** **№ 265** «**Аб** **дзяржаўнай** **комплекснай** **праграме** **развіцця** **рэгіёнаў**, **малых і сярэдніх гарадскіх пасяленняў**» і **на ініцыятыве** **КВБUP** «**Палессебуд**» **прапанавана** **стварэнне і ўключэнне ў яго структуру** **даччынога** **прадпрыемства** «**Хойніцкая ПМК**» (hoyniki.by/?p=265); 30 чэрвеня 2020 г. Часовы павераны ў справах Рэспублікі Беларусь у Швейцарыі Аляксей Жбанаў наведаў галаўны офіс кампаніі «Carosserie HESS AG» у г. Белахе (кантон Залатурн), дзе правёў сустрэчу з членам праўлення кампаніі, кіраўніком падраздзялення «Аўтобусы і тралейбусы» Д. Відмерам і кіраўніком праекта па развіцці **даччыно**й кампаніі «Хес Грэйт Стоўн» у індустрыяльным парку «Вялікі камень» А. Тамбам, азнаёміўся з вытворчасцю, агледзеў чарговую партыю кузавоў для электробусаў HESS, якія прыбылі ў гэты дзень з Беларусі (switzerland.mfa.gov.by/be/embassy/news/e7d9c8110e22bf6e.html); Эндагенныя **правірусы**, **вірусы**, якія перадаюцца ад мацярынскай клеткі **даччыно**й праз геном, г. зн. **вертыкальным** шляхам (slounik.org/122168.html).

Памылковым таксама з’яўляецца выкарыстанне прыналежнага прыметніка **даччын** замест адноснага прыметніка **даччыны**, напрыклад: Заснавана ў 1927 годзе Асарам Габрыелсанам (*шведск.*: Assar Gabrielsson) і Густавам Ларсанам (*шведск.*: Gustaf Larson) як **даччына** фірма па зборцы аўтамабіляў шведскага падшыпнікавага канцэрна «SKF» (be.wikipedia.org/wiki/Volvo_Personvagnar); У гэтым

этапе я не ўдзельнічала па той прычыне, што ў нас у краіне сёлета ўпершыню праводзіўся конкурс «Крыштальнае зубраня» (**даччын** варыянт «Бурытынавай савы») і я атрымала гран-пры на гэтых спаборніцтвах (nastgaz.by/z-virtualnaga-knizhnaga-kluba-u-tvo/). На жаль, гэта памылка трапіла нават у тэрміналагічныя слоўнікі: *ізотоп дочерний* – *ізатоп даччын* (РБПС) (хаця ў гэтым жа слоўніку правільна зафіксавана: *атом дочерний* – *атам даччыны* (РБПС)); *радиоизотоп дочерний* – *радыеізатоп даччын* (РБСМФТ); *Нашчадак, даччын працэс (child)* – *працэс, які пароджаны другім працэсам (бацькам)* (ТСП) (хаця ў гэтым жа слоўніку, але ў артыкуле “Даччыная праграма (child program)”: *Даччыны працэс спараджаецца іншым працэсам, які называюць «бацькоўскім»* (ТСП)).

Такім чынам, неабходна памятаць, што ў беларускай навуковай тэрміналогіі можа ўжывацца толькі адносны прыметнік *даччыны*, які скланяецца па ад’ектыўным тыпе, мае формы з ненаціскнымі канчаткамі ва ўсіх склонах. Прыметнік *даччыны* ўжываецца са значэннем ‘які ўтварыўся ў выніку аддзялення ад чаго-небудзь’ і выкарыстоўваецца ў тэрміналогіі эканомікі, біялогіі, фізікі і інфарматыкі.

ЛІТАРАТУРА

ГСПЗЛП – Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя / НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., філ. «Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы» ; уклад. В. П. Русак [і інш.] ; навук. рэд. В. П. Русак. – 2-е выд., дапрац. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 1135 с.;

РБПС – Русско-белорусский политехнический словарь : В 2 т. / НАН Беларусі, Ін-т языкознания им. Я. Коласа; ред. И. Л. Бурак и др. – Минск : Беларус. навука, 1997–1998;

РБСМФТ – Костюкович, Н. Н. Русско-белорусский словарь математических, физических и технических терминов / Н. Н. Костюкович, В. В. Люштик, В. К. Щербин ; под ред. Н. Н. Костюковича. – Минск : БелЭН, 1995. – 512 с.;

РБССТ – Руска-беларускі слоўнік сельскагаспадарчай тэрміналогіі / пад рэд. М. В. Бірылы, Г. У. Арашонкавай. – Мінск : Ураджай, 1994. – 560 с.;

СБМ – Слоўнік беларускай мовы / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; уклад. Н. П. Еўсіевіч [і інш.]; навук. рэд. А. А. Лукашанец, В. П. Русак. – Мінск : Беларус. навука, 2012. – 916 с.;

ТСБЛМ-1999 – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад. рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – 2-е выд. – Мінск : БелЭН, 1999. – 784 с.;

ТСБЛМ-2016 – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : БелЭН, 2016. – 968 с.;

ТСП – Савіцкі, М. Тлумачальны слоўнік па інфарматыцы / Мікола Савіцкі. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2009. – 300 с.

УДК 811.161.3

С.Я. Богуш, мал. навук. супр.
(ЦДБКМЛ НАН Беларусі, г. Мінск)

ДАПАМОЖНІКІ ПА СПРАВАВОДСТВЕ 1920-х гг. ЯК КРЫНІЦА МАТЭРЫЯЛУ ДЛЯ ЛІНГВІСТЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Наданне беларускай мове дзяржаўнага статусу ў БССР і правядзенне палітыкі беларусізацыі ў 1920-я гг. спрыяла пашырэнню яе функцый і сфер ужывання. У 1924 г. выйшаў дэкрэт «Аб мерах да пераводу справаводства дзяржаўных органаў у нацыянальных абласцях і рэспубліках на мясцовыя мовы», пасля чаго беларуская мова на пэўны час заняла дамінантнае становішча ў справаводчай сферы ў БССР. Гэта, у сваю чаргу, вымагала паскоранай выпрацоўкі спецыфічных моўных сродкаў, неабходных для забеспячэння дакументаабароту на беларускай мове, і выданне спецыяльных дапаможнікаў у такой сітуацыі было натуральным і заканамерным.

Адметна, што істотныя змены адбываліся і ў расійскай справаводчай практыцы. Напрыклад, былі скасаваны такія формы дакументаў, як прашэнне і рэскрыпт, сталі ўжывацца заявы [1, с. 195]. У 1920-я гг. выходзіла шмат падручнікаў па справаводстве на рускай мове, мэтай якіх была арганізацыя справаводства ў адпаведнасці з новымі дзяржаўнымі нарматывамі, некаторыя з гэтых выданняў перакладаліся на беларускую мову.

У 1926 г. пабачылі свет «Падручнік справаводства раённых выканаўчых камітэтаў» [2], «Падручнік справаводства сельскіх і месчачковых саветаў» [3], «Дзелавод» С. Серады [4], «Расійска-беларускі слоўнічак дзеля чыгуначных мясцамаў» Л. Вашкевіча [5], у 1928 г. – Інструкцыя і правілы аб справаводстве па асабоваму складу [6].

Усе гэтыя выданні сярод іншага былі прызначаны для аказання дапамогі ў афармленні дакументацыі на беларускай мове. У гэтым і заключаецца іх каштоўнасць для лінгвістычных даследаванняў: фактычна перад аўтарамі і перакладчыкамі такіх дапаможнікаў стаяла